

Új Egyenlőség

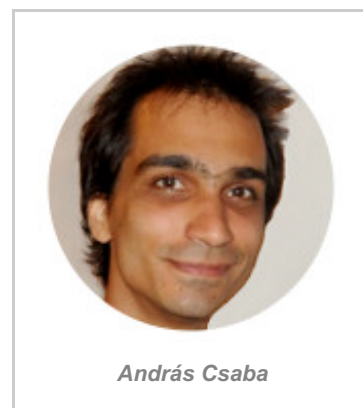
KÖVESS MINKET A FACEBOOKON!

Mark Fisher: *Capitalist Realism*, Zero Books, London, 2009.

Mark Fisher írásai és kritikái rengeteg olvasónak adtak és adnak lehetőséget arra, hogy megismerkedjen a kritikai kultúrakutatással és a baloldal rendszerkritikai szemléletével. A tavaly januárban váratlanul távozó brit kultúrkritikus fő műve, a *Kapitalista realizmus (Capitalist Realism)*, a kortárs popkultúra utóbbi idők legbravúrosabb elemzését kínálja.

Mark Fisher rövid, ám annál tartalmasabb életműve belépési pont a baloldali kritikai diskurzusba. Fisher – a kortárs baloldal „sztárfilozófusához”, Slavoj Žižekhez hasonlóan – olyan jelenségekről írt sziporkázóan izgalmas értelmezéseket, melyek az olvasók széles közösségét foglalkoztatják: a „call center” logikáján keresztül mutatja be a kései kapitalizmus egyre magasabb fokú bürokratizálódását; a *Nirvana* együttes történetén szemlélteti, ahogy a kapitalizmus kulturális logikája bekebelezi a rendszerkritikát; popdalok, sci-fi sorozatok és gengszterfilmek vizsgálatával mutatja be politikai képzeletünk alakulását. Szövegeinek olvasmányossága és hozzáférhetősége, valamint témáinak – olykor elsöre szinte banálisnak tetsző – hétköznapisága eredményezte azt a széleskörű érdeklődést, mely a szerző írásait övezi.

András Csaba

Fisher [blogja](#), publicisztikai írásai, kritikái és tanulmánykötetei rengeteg olvasónak adtak és adnak lehetőséget arra, hogy megismerkedjen a kritikai kultúrakutatás értelmezői módszereivel és a baloldal rendszerkritikai szemléletével.

Kapitalista realizmus

Mark Fisher legfontosabbnak tekintett kötete, a *Capitalist Realism* az életmű központi darabja, mely a londoni *Zero Books* kiadó köré csoportosuló, a brit kritikai kultúrakutatás új nemzedékét képező teoretikusok programszövegévé vált. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Fisher munkássága nyomán kialakult a kultúrakutatás új iránya, mely termékenyen vegyíti a kritikai kultúrakutatás klasszikus angolszász kulturalista, illetve francia posztstrukturalista paradigmájának ideológiai előfeltevéseit és értelmezői gyakorlatait, miközben határozottan különbözik a *cultural studies* egyesült államokbeli, identitáspolitikára koncentráló fősodrától.

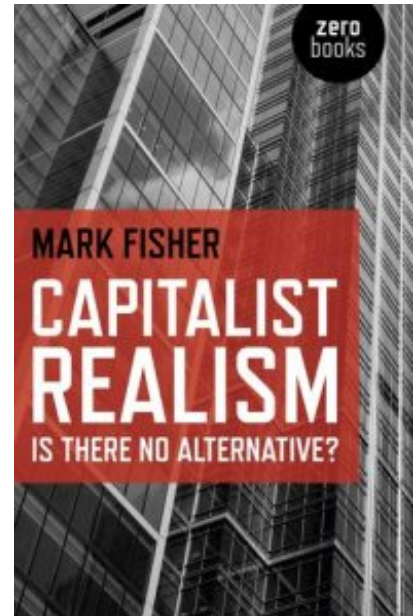
A kötet központi fogalma, a „kapitalista realizmus” azt a széles körben elterjed benyomást jelöli, hogy a kapitalizmus az egyetlen életképes gazdasági és társadalmi rendszer, melynek nem léteznek alternatívái. Fisher azt állítja, hogy a „kulturális tudattalan” szintjén győzedelmeskedett Francis Fukuyama, amerikai közgazdász és filozófus „a történelem vége” koncepciója; a kapitalizmus lehetséges alternatívái szinte teljesen elképzelhetetlenné váltak, ráadásul mára már az alternatívák hiánya sem merül fel problémaként. Lassan – a lehetséges ellenpólusok hiányában – már maga a „kapitalizmus” fogalma is értelmét veszti: „a kapitalizmus zökkenőmentesen foglalta el az elgondolható teljes horizontját”.

A „kapitalista realizmus” tehát nem esztétikai fogalom (mint például a „szocialista realizmus”), és nem is egy bizonyos reprezentációs módot jelöl (mint a „realizmus” általában), hanem egy mindent átható atmoszférát, egy transzperszonális ideológiai sémát. A kapitalista realizmus a valóság alapvetően depresszív értelmezésére épül, mely alapján minden pozitív, reménykeltő vízió veszélyes illúzióként tűnik föl.

A fogalomhoz kapcsolódó tételmondat, melyet a kötet kapcsán rendszeresen emlegetni szoktak, így hangzik: „könnyebb elképzelni a világvégét, mint a kapitalizmus végét”. Ez a fordulat nem Fisher találmánya, először Fredric Jameson fogalmazott meg valami hasonlót 1989-ben, amikor azt állította, „a képzeletünk valamiféle gyengeségének” köszönhetően egyre kevésbé tudjuk elképzelni a kapitalista rendszer felbomlását. A gondolatot Slavoj Žižek vitte tovább 1995-ös, *The Spectre of Ideology* című írásában, mikor Jamesonra hivatkozva azt írta, hogy „mára senki sem veszi komolyan a kapitalizmus alternatíváit, miközben a populáris képzeletet átítatják a természet összeomlásának képei, az élet teljes megszűnésének látomásai: könnyebb elképzelni a világ végét, mint a lehető legszerűsebb változást az uralkodó termelési módban”. Žižek előadásaiban rendszeresen előkerül ez a fordulat, főképp katasztrófafilmeket hoz példaként a jelenségre. Állítása szerint

miközben semmiféle problémát nem okoz számunkra annak elképzelése, hogy űrlények, szélsőséges természeti folyamatok vagy éppen hatalmas meteoritok egyik napról a másikra elpusztítják az emberiséget, egy nem-kapitalista berendezkedést egyáltalán nem tudunk elképzelni.

A fenti belátások képezik a *Capitalist Realism* és Fisher életművének kiindulópontját; a szerző írásai többnyire e központi probléma kulturális/diszkurzív tüneteit vizsgálják. A kötet remek fogalmakkal szolgál a fenti kérdéshez szorosan kapcsolódó problémák megragadására, melyek többnyire szinte túlságosan is magától értetődőnek tűnnek ahhoz, hogy foglalkozzunk velük. Ilyen például a *reflexív impotencia* (reflexive impotence) fogalma, mely a kései kapitalizmus diákságának jellemző politikai attitűdjét írja le. Fisher szerint a mai fiatalok nem egyszerűen apatikusak vagy cinikusak. Ehelyett arról van szó, hogy miközben látják a rendszer hibáit, szilárd meggyőződésük, hogy ezek a problémák megváltoztathatatlanok, ami önbeteljesítő jóslatként működik, és bizonyos mentális mintákban (a szerző megfogalmazásában *depresszív hedonizmus*ként) jelentkezik. Hasonlóan találó fogalom az *üzlet-ontológia* (business ontology) terminusa, mely azt a széles körben magától értetődőnek tekintett nézetet jelöli, hogy minden társadalmi/közösségi struktúrát profitorientált üzletként kell működtetni.

Mindemellett fontos tisztázni, hogy Fisher nem filozófus, hanem kultúrakutató. Ebből adódóan nem annyira a munkásságával megalkotott fogalmi és elméleti építmény a lényeges, hanem az az értelmezői eszköztár, melyet létrehozott. Szövegeit kitűnő interpretációi teszik izgalmassá, és hogy írásait magas szintű kulturális problémaérzékenység jellemzi.

A kritika lehetőségei

A *Capitalist Realism* nemcsak diagnózist kínál, hanem stratégiai javaslatokkal is előáll, melyek a hagyományos értelemben vett „kritika” keretein belül maradnak. Fisher írásaiból olyan értelmező képe rajzolódik ki, aki szerint a kritikai gondolkodás fő problémái elsősorban nem minőségi, hanem mennyiségi jellegűek:

a társadalmi változáshoz a kritikai diskurzus hozzáférhetővé tételére, széles körű terjesztésére lenne szükség, valamint új területek meghódítására, új témák bevonására.

A kötet két ilyen témát tárgyal részletesen: a kritikai pszichológiát (pontosabban a mentális problémák társadalmi aspektusának előterbe állítását); valamint a kései kapitalizmus bürokratikus szerkezetének kritikáját. Fisher szerint ezek a kérdések újabb fókuszpontokat jelenthetnek a fennálló rendszeren.

A kötet rámutat, hogy miközben a társadalmi valóságunkat az egészségességre törekvés abszolút követelménye hatja át, alig esik szó a „mentális egészség” kérdéséről. Ha utóbbi mégis szóba kerül, akkor az uralkodó ideológia csaknem teljesen megakadályozza, hogy a mentális betegségek társadalmi okai is láthatóvá váljanak. Fisher bemutatja, hogy a mentális problémák csupán azok biológiai okai alapján nyernek magyarázatot, az azonban már nem merül fel, hogy mik lehetnek a biológiai folyamatok társadalmi okai – annak ellenére sem, hogy egyes tünetcsoportok (mint például a napjainkra „járványszerűvé váló” depresszió) előfordulása szorosan összefügg a társadalmi változásokkal.

Hasonló logikára épül a bürokratikus rendszerek kritikája is. Miközben a kései kapitalizmus önképének egyik fontos eleme a praktikum és a hatékonyság képzete, egyre gyakrabban ütközünk karkai bürokratikus labirintusokba, melyeknek legszemléletesebb példáját Fisher a „call center”-ben látja. Sokunk hétköznapi tapasztalata a betelefonáláskor érzett frusztráció, amit nem tud elnyomni a vidámságtól túlcsoorduló PR. Az ilyenkor kialakuló düh tehetetlenséggel párosul, mivel nincs adekvát tárgya: az átkapcsolások és sablonválaszok hálójában gyorsan felismerjük, hogy „nincs senki, aki tudna valamit, és nincs senki, aki tehetne valamit, még akkor sem, ha tudna”.

Mindkét értelmezés „termékeny antagonizmusokat” mutat fel; a rendszer belső ellentmondásaira koncentrál, szakadásokra az ideológia szövetén.

Fisher szerint az ilyen szakadásokat kell kitágítanunk: az emberek hétköznapi tapasztalataira kell alapoznunk, és ezeken keresztül kell felmutatnunk a rendszer önellentmondásait.

A kritika korlátai

Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Fisher ne ismerné fel azokat a tényezőket, melyek akadályozzák a rendszerszintű problémák kritikai megragadását. A szerző számos ponton hangsúlyozza, hogy a baloldali diskurzus nem elégedhet meg a fennálló bírálatával: az antikapitalizmusnak a tőke globalitásával saját, autentikus univerzalizmusát kell szembeszegeznie.

Fisher szerint ugyanakkor ez nemcsak a baloldali társadalombölcselet feladata, hanem a populáris kultúráé is, mely a korábbi történelmi korszakokban képes volt arra, hogy ellenkultúrává szerveződjön, és megakadályozza a politikai képzelet kiüresedését. Ezzel szemben manapság a populáris kultúra területén – és ez az idézet már Fisher második könyvéből származik – „a múlt kiszorította a jövőt, és gyarmatosította a jelenünket”. Erre a széleskörű múltba révedésre, a poétikai és politikai invenció hiányára számtalan példát hozhatunk: a remake-ek és a prequell-ek dömpingjét, a múlt stílusait újraélesztő zenei kultúrát, az experimentális/kísérletező attitűd csaknem teljes eltűnését, a populáris utópiák „kimerülését”, és így tovább.

A *Capitalist Realism* ezt a problémát szoros összefüggésben tárgyalja azzal a jelenséggel, ahogyan a kapitalizmus kulturális logikája bekebelezi a rendszerkritikát. Az első vonatkozó példa a *Nirvana* együttes története: Fisher az énekes, Kurt Cobain személyes tragédiáját a spektákulummá válás logikájából vezeti le, és annak a felismerésből eredezteti, hogy az MTV színpadán az MTV elleni tüntetés vált a legeladhatóbbá. Mindez természetesen nemcsak a populáris kultúra területén jelentkezik: mára a vállalatok is egyre több, látszólag antikapitalista elemet építenek be működésükhöz – utóbbit nevezi Fisher *üzleti antikapitalizmusnak* (corporate anticapitalism).

Remek példa a kötet álláspontjának szemléltetésére a népszerű kortárs sci-fi sorozat, a *Black Mirror* (Charlie Brooker, 2011–) *Fifteen Million Merits* című epizódja (1. évad, 2. rész). Az itt ábrázolt disztópiában az emberiség többsége szobabiciklikon pedálozva termeli az energiát egy tehetségkutató műsornak. A biciklizéssel szerzett kreditek ételre, italra, fogkrémre, és a lakófülkék teljes falát beborító digitális képernyőkön sugárzott reklámok kikapcsolására használhatók. Az epizód főhőse – miután végignézte, ahogy a tehetségkutató műsor szerelmét énekesnő helyett pornósztrárá alakítja – elhatározza, hogy

ő is szerepelni fog a műsorban: a színpadon üvegszilánkot szorít a torkához, és dühös monológban mondja el véleményét a fennálló rendszerről. Kirohanása hatalmas sikert arat, és végül saját tévéműsort kap. A sorozatrész témája tehát pontosan az a logika, amit Fisher a *Nirvana* kapcsán elemez: az a folyamat, mely során a kritika maga is termékké alakul.

A *Black Mirror* emellett az Occupy Wall Street mozgalom nyomán kialakult rendszerkritikus popkulturális paradigmába illeszkedik, mely olyan sorozatokat foglal magába, mint a *House of Cards* (Beau Willimon, 2013–) és a *Mr. Robot* (Sam Esmail, 2015–), valamint olyan filmeket, mint a *Spotlight* (Tom McCarthy, 2015) és a *Big Short* (Adam McKay, 2015). Innen szemlélve az epizód e paradigma (ön)kritikájaként is értelmezhető; annak felismeréseként, hogy ezen alkotások maguk is egy piaci igény kiszolgálóiként tűnnek föl.

Még relevánsabb lesz Fisher szempontrendszere abban az esetben, ha felismerjük: a *Fifteen Million Merits* lényegében Sidney Lumet 1976-os filmjének, a *Hálózatnak* a szisztematikus újrajátszása. Lumet filmje egy fiktív baloldali terrorista csoport és egy zavarodott tévés műsorvezető analógiájára építette ugyanezt az allegóriát. A film cselekménye megjelenésének jelenében játszódik; a *Black Mirror* epizódja nem tesz mást, mint hogy a jövőbe vetíti ugyanezt – remek példával szolgálva arra a popkulturális kimerülésre, mely a kötet egyik központi témája. Mindezek alapján az epizód maga is „tünet”, másrészt viszont azt is láthatjuk, hogy vannak olyan popkulturális alkotások, melyek küzdenek a Fisher által tematizált problémával. A következő évek fontos kérdése lehet, hogy a feljebb említett paradigma képes lesz-e a Fisher által körülírt korlátok meghaladására.

A *Capitalist Realism* popkulturára vonatkozó megállapításai korántsem elhanyagolhatók. A baloldali diskurzus gyakran elfordul ettől a mezőtől, mint ideológiailag fertőzött területtől. Fisher ugyanakkor felismerte, hogy a populáris kultúra a társadalmi változások éppen olyan fontos tényezője, mint a különböző mozgalmak vagy a kritikai elmélet. Nyilvánvaló, hogy ezek a popkulturális alkotások nem felelhetnek meg a legkifinomultabb emancipatorikus esztétikák magas igényeinek.

Ahhoz viszont hozzájárulhatnak, hogy a jelenünk kiszabaduljon a múltba fordulás fogságából, és előmozdíthatják, hogy újra képessé váljunk a fennálló keretein kívül gondolkodni.

Kapcsolódó írások
